

„EZÉRT TANULTAM JÁRNI”
Apokrif-konferencia – Szombathely-Bozsok-Velem
2008. április 18-19.

Alfons Jestl: az Apokrif egy osztrák költő és pap olvasatában
(Németből fordította: Böszörményi Attila Pál)

1995-ben az innsbrucki a magyar diákotthonban egy esti rendezvény volt készülöben, a műsoron Bartók-művek szerepeltek, s közben versek felolvasásáról is szó volt, többek között Pilinszky Jánostól. A verseket magyarul és németül is fel kellett volna olvasni. Ez utóbbira engem kértek fel. Ugyanakkor szükségessé vált néhány vers németre fordítása. Ennek folyamán aztán kudarcot vallottam Pilinszkyvel, illetve Pilinszky velem.

A „Mielőtt” („Bevor”) című verset kellett lefordítani magyarról németre. Vörös Gizella, aki szintén részt vett az est szervezésében, elkészített egy nyersfordítást. Ezt szerettem volna én finomra csiszolni. Már az első mondatnál, amit megpróbáltam az egyik lehetséges német formába önteni, Gizella tiltakozott, hogy Pilinszky ezt nem írja. Erre én bemutattam, hogy hogyan lehet ezt a mondatot németre fordítani, s bár az elmondottak helyességében nem kételkedtem, de a magyart mégsem lehet pusztán matematikailag – egy az egyben – németre áttenni. Németül nem lehet „úgy” mondani. Ha mégis úgy kell mondanunk, akkor az badarság. Erre ő azt mondta, hogy akkor sem csinálhatok a mondatból teljesen mást. Ezzel én szembeszálltam azzal az érveléssel, hogy nem valami újat akarok csinálni, csupán németes nyelvi formába akarom önteni a dolgot.

Az egész úgy a küzdelem szintjén maradt, s az álláspontok makacs szembenállásával ért véget, vagyis egyfelől a Pilinszky-verset szó szerint kell lefordítani, másfelől új formába kell önteni. Vörös Gizella nem engedett a magyar nyelvűségéből, én pedig nem voltam hajlandó olyan dolgot előadni, ami németül nem jól hangzik.

Az est azonban egy szomorú esemény miatt elmaradt. Scheiling János gimnáziumi énektanár, aki a zenei részt szervezte, váratlanul meghalt.

Nem sokkal később azonban lett egy Pilinszky verseskötetem „Lautlos gegen die Vernichtung” (*Hangtalan szemközt a pusztulással*) magyar és német nyelven, Hans-Henning Paetzke adta ki és fordította németre, Amman Verlag Zürich 1989. Ez a könyv aztán egy csapásra eltörölte az egykori kudarcot. Pilinszky és én egymásra találtunk.

A továbbiakban a már említett kötetben található *APOKRIF (APOKRYPH)* című vers kapcsán szeretném bemutatni, hogyan is jutottam én el Pilinszkyhez. Nem beszélek magyarul – kivéve egy-két hasznos szót, úgymint „Köszönöm!”, „Jó napot!”, „bor”, „sör”, s tudok még néhány hasonló kifejezést. Mégis olvasás közben végig a magyar nyelvű oldalra kacsintgattam, egyik-másik szót hátha el tudom csípni, önmagam előtt büszkén bizonyítandó, lám ezt értem.

Az „APOKRIF” című vers ebben a kiadásban négy oldalt tesz ki. A második oldal tetején azt olvasom, hogy „Ultrarot”. Átpillantok a magyar szövegű oldalra, mert az „ultra” szónak a magyarban hasonlóknak kell lennie, mint a németben. A „rot” pedig magyarul „vörös” vagy „piros”. Tehát most kellene akkor valamit felfedeznem, hogy örülhessek: hurrá, ezt értem magyarul! Ott azonban nem „ultravörös” van írva, hanem „infravörös”. S mégis igazolva érzem magam. Épp csak egy ici-picit tudok magyarul, s különbséget kell tennem, mármint az „infravörös” és az „ultravörös” között.

Az, hogy Pilinszky „infravörös”-t használt, számomra megtámadhatatlan. A magyar „infravörös” szó használatát én nyelvileg nem érzem. Azt azonban, hogy a fordító németül az „Ultrarot” szót használja, találónak tartom, sőt egy másik nyelvre történő tartalomátvitel nagyszerű példáját látom benne.

Hogy Pilinszky mit ragad meg az „infravörös”-sel, azt mások elmondják nekem. Amit azonban a fordító visz bele az „Ultrarot” szóval, az az én nyelvi világom, következésképpen az én Pilinszky-m. A magyar nyelvi világot most nem is érintem. Csupán az én német nyelvi világomon belül hasonlítom össze az „Infrarot”-ot és az „Ultrarot”-ot, illetve az „Infra”-t és az „Ultra”-t.

„Infra” azt jelenti: lent, alul

Az „Infra” eszembe juttatja pl. a „struktúra”-val alkotott összetételt, az infrastruktúrát, vagyis egy a gazdasággal összefüggő dolgot. Infravörös a láthatatlan hősugárzás, amiről az éjjellátó készülékre, a kamerára, az infralámpára, az infrahangra stb. asszociálunk.

„Ultra” azt jelenti: legszélső, extrém, fölött, kifelé, túl.

Az „Ultrarot” az „Infrarot” régebbi megnevezése. Azután ilyen kifejezéseket találunk még, hogy ultramontanizmus (extrém hűség a pápához), ultraizmus (az expresszionizmus, az impresszionizmus hispániai avantgard mozgalma, ...), ultrahang-kémia, ultrahang-mikroszkóp, stb. S az „Infrá”-val ellentétben az „Ultra” egy másik dimenzióval is bír: úgymint ultrabal és ultrajobb.

Nos, a különböző kombinációk a líra felől nézve nem jelentenek olyan egetverően nagy különbséget, mintha a technika felől nézzük a dolgot. Mégis ha az „ultra” és az „infra” latin jelentését vesszük, akkor az „ultra” erősebbnek, nagyobbak - ahogy a szóban magában benne is van - extrémebbnek tűnik. S az ultrahang szó már önmagában is hatalmasabbnak hallatszik, mint az infravörös érzékelő a laptopomon, amelynek segítségével a számítógépem kommunikál a mobil telefonnal.

Így tehát a Pilinszky által használt „infravörös” szó „Ultrarot”-tal történt németre fordítását jó, sikerült megoldásnak tartom. Ha Pilinszky németül írta volna ezt a verset, „Ultrarot”-ot írt volna. S ha egy fordító azt magyarrá fordítaná, az „Ultrarot”-ból „infravörös”-t csinálna.

Tehát mindent összegezve e kétszer két szó: „infravörös” és „Ultrarot” illetve „ultravörös” és „Infrarot” segítségével egy kis rés erejéig betekintést nyertem Pilinszky lírai világába.

Nos, nézzük az *APOKRIF* (APOKRYPH) című vers néhány olyan részletét, amelyek révén új világ nyílt meg előttem illetve olyan világok keltek életre bennem, amelyeket ismerek, de már elmaradtak, s olyanok is, amelyek előttem állnak. Pilinszky életének csak a főbb mozzanatait ismerem. Részletes életrajzát azonban nem. Ez azt jelenti nekem, hogy bemehetek a versbe és körüljárhatok benne, mint egy új, mégsem idegen világban. S érzem, hogy ezt is, azt is ismerem, s amit nem, ott nem kell eljátszanom, hazudnom, hogy ismerem.

Az I. rész első mondata „... Mert elhagyatnak akkor mindenek.” („...Denn sie werden alle verlassen sein.”) az elhagyatottság általános tapasztalatába vezet be. Olyan szituációt idéz fel, amelyben mindenki kerül, s amelyen mindenkinek egyedül kell átjutnia. Ez a mondat önmagában egy átlagosan jelentéktelen mondat. Nézhetem az egyik oldalról, avagy a másiktól is.

Mivel ezt a verset többször is átforgattam, így tudom, hogy a III. részben az első mondat így szól: „Látja Isten, hogy állok a napon” („Gott sieht mich in der Sonne stehen.”) Ez a hídverés nagyon tetszene az extrém jámborkodóknak. Pilinszky azonban nem megy bele ebbe a játékba, az élet nem csupán Isten-napsütésből áll. S ha Isten látja árnyam a kerítésen, az árnyékomat a levegőtlen présben, milyen ez az Isten? Isten egyáltalán? Isten! Valaki, aki figyel. S nem válik sem olyan Istenné, aki segítségre szorul, sem olyanná, akit az ember hidegen hagy, de olyanná sem, aki a jó Isten. Ábrahám Istenére emlékeztet, Mózes Istenére, Jákobéra, Dávid királyéra, Jézus Istenére. Semmiképp sem egy pátyolgató Isten.

Egy kő, egy halott redő, ezer rovátka rajza, egy jó tenyéryi törmelék a teremtmény arca. Szörnyen hangzik, értelmetlenül, szomorúan, felpanaszolva az ittlétet, a véget, azt, ami megmarad. Nem csupán egy jó tenyéryi törmeléket, törmelékhegyeket csinál az ember, romhalmazokat, rommezőket és mindenki ül a saját törmelékkupacán.

„És könny helyett az arcokon a ráncok,” („Und statt Tränen Falten in den Gesichtern,”) ez a mondat megváltást hoz, elének tárja az öregkori külsőt. Nem maga a kor és a ráncok hatnak, hanem a kettő kombinációja, amely úgy utal a korra és a ráncokra, hogy közben bölcsességet sejtet. S a csorgó üres árok a szántó földet idézi, amelybe a mag kerül, hogy szárba szökjön. Az üresség lehet az üres kéz, az el nem ért dolgok, az elmulasztottak, a meg nem tették. Pilinszky nem **üres magvakat** említ az árokban. Az üres árokkal Pilinszky csupán egy olyan Istenképet vázol fel, amelyet nem fixál, hanem engedi, hogy nálam, a befogadónál képek jelenjenek meg, amelyek elveszik ennek az Istennek a szörnyűségét, és megváltják őt a mondanivaló nélküli kedves atyácska-Isten képtől.

A továbbiakban néhány szót, sort, verset fogok elővenni, hogy azután az én megszólítottágom felől reflektáljak rájuk. „...az egek csöndje (*Stille des Himmels*)... világvégi esett földek (*gefallnen Erde am Weltende*)... kutyaólak csöndje (*Ruhe der Hundehütte*)... látni fogjuk a kelő napot (*die aufgehende Sonne schaun*) ... mint figyelő vadállat, oly nyugodt (*wie ein wildes Tier so ruhig*)...” Festve varázsolja elénk a képeket. Olyan képeket, amelyek nem idegenek nekünk, hanem mindannyiunknak lehetővé teszik, hogy rájőjjünk, ezt ismerem, ezzel bizalmas viszonyban vagyok, ezt megéltem, ezt élem meg. Egek és kutyaólak, csönd és nyugodtság, ezzel a költő két világot ütköztet, amelyek hasonlítanak egymásra, mégis szemben állnak egymással, s ez a feszültség tesz egy világot valóban igazgá. Mi az igazság? Erre a Pilátus által Jézusnak feltett kérdésre van itt válasz? Az egek és a kutyaólak között. S így már érthető is, hogy Jézus megtagadta a választ. Kelő nap és vadállat, itt felpattan valami, emelkedik, ugrásában, emelkedésében is nyugodt. A nyugodtság azelőtt és azután. Ekkor elősuhan a lényegire irányuló filozófiai kérdés. A lényegi a

kelés, a vad, a nap, az állat, a nyugaltság? A lényegi a Van! Ez a világ van, s mégis csak sejtjük, kullogunk utána a „világvégi esett földek” napja alatt.

„számkivetetés” („Ausgestoßensein”)... „nem alhatom” („nicht schlafen können”)... „hányódom” („umherwälzen”)... Ki nem tapasztalja ezt meg élete során? Van olyan, aki ezt megússza? S „az évek vonulása” („das Vorüberziehen der Jahre”). A múltat, mint kudarcok és sikerek halmazát vonultatja fel lelki szemeink előtt, megízleljük a tovasodródás keserűségét. Az orvosság szükségszerűen keserű. Így, ezekben a sorokban gyógyító erő lakozik. S már figyelmeztet is a költő, hogy becsüljük meg a „gyűrött földeket” („auf geschundener Erde”), mert a föld táplálja az embert, alávetve magát életnek és halálnak. Mai olvasatban Pilinszky előre figyelmeztet, felpanaszol és vádol: Ember, meggyalázod a földet egészen a gyilkolásig, a mézárulásig, hogy olyan kincset harácsolj, amit úgysem tarthatsz meg. Valamit elengedni csak „törődött kézfejek” („abgearbeitete Hände”) képesek, „a mulandóság ránca” („die Furche der Vergänglichkeit”) egy olyan beteljesedésként húzódik végig, amely nem materiálisan akarja magát megörökíteni.

„...miféle fájdalom... ..hasadt patákon...” („...welcher Schmerz... ..auf gespaltenen Hufen...”) Gyermekkorom jut eszembe. Gyermekésszel nem fogtam fel, hogy Isten miért teremtette a teheneket párosujjú patásoknak, s nem páratlanujjú patásoknak, mint a lovakat. Oly sokszor szorult be valami a tehén patájába, lesántult, pálinkával kellett lekezelní. S a paraszt lelke mélyén remélte, hogy meggyógyul a tehén, mert ha le kellett vágni, az felért egy gazdasági katasztrófával.

„...a rézsut forduló fegyencfejet...” („...Den plötzlich herabsinkenden Sträflingskopf...”) nem ismerem, nem is szeretném megtapasztalni, s mégis ismerem beszámolókból, képekről, filmekből, könyvekből. „...a mélyvilági kint...” („...die Qualen der Unterwelt...”) én nem ismerem. Ismerem a mítoszokból, ismerem a vallásból, a vallás által. S ez az ismeret válik valósággá bennem. Makacsul tartja magát, mint a jövő és az Utánajövő egy lehetséges módja. S elszáll a félelem, ha Don Helder Camara-ra, a Brazília legszegényebb részében található Olinda Recife egykori püspökére emlékezem, az ő jelmondatára: Az nem lehet, hogy azok, akik itt az utolsók, odaát megint utolsók legyenek, és akik itt az elsők, odaát megint elsők legyenek. Ez nem lehet egy igazságos Isten.

„...így indulok...” („...so breche ich auf...”) ... „...Szemközt a pusztulással egy ember lépked hangtalan.” („...Ein Mensch schreitet lautlos ein gegen die Vernichtung.”) ... „...Nincs semmije, árnyéka van.” („...Er besitzt nichts, nur einen Schatten.”) „...Meg botja van.” („...Und einen Stock.”) ... „...Meg rabruhája van.” („...Und einen Sträflingsanzug.”) Itt olyan képek ébrednek az emberben, melyek a történelemből sok mindent feltámasztanak, embereket, aki egy eszméért odatartották a fejüket, legyen az bármelyik is, szabadságért, egy jobb életért – nem maguknak, hanem másoknak. A bot a pásztorbotra emlékeztet. S egy pásztor – a lekipásztor – gondoskodik a nyájáról, tereli, vezeti és gyógyítja is. Itt természetesen bejön Jézus Krisztus a jópásztor bibliai képe is. Lehet, hogy valakinek ez nem kép, vagy nem jelent semmit, Pilinszky szövege a Jézus Krisztus a jópásztor asszociáció nélkül sem veszíti érvényét, igazságát. Ebben van e szöveg túláradó nagysága. A rabruha ugyancsak szimbolikus erővel bír, amely többek között lehetővé teszi, hogy azt Krisztussal összefüggésbe hozzuk. Hiszen a művészettörténet a Krisztus-ábrázolások legkülönbözőbb variációit ismeri.

„...Ezért tanultam járni!...” („...Deshalb habe ich laufen gelernt!...”) „...Ezekért a kései, keserű léptekért.” („...Wegen dieser späten und bitteren Schritte.”) Nemrég egy kórházban ültem, egy általam nagyrebecsült emberrel, akivel előtte közölte az orvos: gyógyíthatatlan, már semmi sem segít, napokon, talán heteken belül robbanásszerűen elburjánzanak benne a rákos sejtek ... és akkor ... akkor vége. Ilyenkor a kérdésekre már nem szükséges a válasz, vagy a válasz már benne van a kérdésben vagy a válasz nélküli hallgatásban. „...S majd este lesz, ...” („...Und es wird Abend werden...”) „...és rámköví sarával az éjszaka...” („...Nacht senkt sich bleiern auf mich...”) „...húnyt pillák alatt...” („...unter den geschlossenen Augenlidern...”) „...Valamikor a paradicsom állt itt.” („...Einst muß hier das Paradies gewesen sein.”) „...Félálomban újuló fájdalom...” („...Im Halbschlaf erneuert sich der Schmerz:...”) Pontosan félálomban tapasztaljuk meg az átmenetet, még nincs itt, de mégis itt van, ekkor jönnek fel a dolgok a tudatalattinkból, rajtaütésszerűen s nehezzé válunk, mint a sár. Álmodunk és nem álmodunk, itt vagyunk és nem vagyunk itt, holtak és élők. Olyan dolgok, amelyeket éberem könnyű megtennünk, félálomban sziklához hasonlítanak, amely egy selyemszálon függ fölöttünk. Itt volt, vagyis inkább itt veszett el a paradicsom.

„...Haza akartam ... ahogy megjött ő is a Bibliában...” („...Ich wollte nach Hause ... wie ja auch er in der Bibel angekommen ist...”) Itt Pilinszky láthatóan a tékozló fiúra utal. Ugyanakkor a Bibliában sokkal több hazatérési történet van, ill. olyan történetek, amelyekben emberek hatalmas kerülő utakat tesznek meg, hogy végre megérkezzenek (Ábrahám, Mózes, Jákob, Rúth, maga Jézus is... az ószövetségi történetek sokkal megrázóbbak, mint az újszövetségiek.) S ezeket a kerülő utakat senki sem teszi bolondságból vagy tréfából. Ezek az utak tele vannak drámaisággal.

„...irtóztató árnyam ... öreg szülők a házban ... ölelnek botladozva ... az ősi rend...” („...mein grauererregendes Schemen ... alte Eltern im Haus ... strauchelnd umarmen sie mich ...die uralte Ordnung...”) Már csupán az árnyéklétet ábrázolja, vagy azt, hogy milyen mélyre süllyedt, vagy azt, hogy mennyire elgyötört. Önhibája vagy más hibája, mindkét út ebbe az árnyéklétbe vezet. Még egy árnytörténet – Orpheus és Euridike – is eszembe jut erről csakhogy a történet végkimenetele ismert, nem a paradicsomban végződik.

„...Csak most az egyszer szólhatnék veled, kit úgy szerettem!...” („...Könnte ich jetzt nur das eine Mal reden mit dir, die ich dich so sehr liebte!...”) Lehet, hogy az öreg szülőkre gondol, de lehet, hogy egy Euridike-re. „...Év az évre, / de nem lankadtam mondani / mit kisgyerek sír deszkarésbe / a már-már elfuló reményt...” („...Jahr um Jahr verstrich, / doch ich erlahmte nicht, wie ein kleines Kind, / bitterlich weint, sagte ich immer wieder, ...”) Amikor gyerekek szenvednek! Ez nem egy tengerentúli kép. Itt nálunk is szenvednek gyerekek. S ezzel az elfuló reménnyel áll szemben a mindig visszatérő szó, „...hogy megjövök, és megtalállak.” („...ich werde heimkehren und dich finden.”). S az egészet a „...Riadt vagyok mint egy vadállat” („...Ich bin scheu wie ein wildes Tier.”) valamint a „...Torkomban lüktet közeled.” (*Im Hals spüre ich das Pochen deiner Nähe.*) feszültsége járja át. A vadállat megszelídítése. Nemde az állat akaratát török meg, ha sikerül megszelídíteni?

Nekem itt még bejön, hogy: mit is akar a vallás? Az ember akaratát megszelídíteni, azaz megtörni? Vagy egy dinamikus feljebbjutást, magát az embert - minden lehetőségével együtt - kibontani? Nem valamit ráerőltetni, hanem formázható anyagává válni, ami bekerül az emberbe, hogy kibonthassa önmagát?! Így a vadállat féltékenysége nem egy megvetendő dimenzió. Ugyanakkor a történet vége a „végre megérkezés”, mégsem maga a felülmúlhatatlanság.

„...Szavaidat, az emberi beszédet / én nem beszélem.” („Deine Worte beherrsche ich nicht, / nicht die menschliche Rede.”) „...Hazátlanabb az én szavam a szónál!...” („...Meine Worte sind heimatloser als Worte!...”) Túl sok történet itt ahhoz, hogy ismét a kiindulóponthoz érkezzünk. Ha a kiindulópont azonos lenne a végponttal, akkor mi értelme lenne az útnak? A megérkezés nem a múlt visszaállítása. „...Iszonyu terhe / omlik alá a levegőn...” („...Eine schreckliche Last / stürzt aus den Lüften hernieder...”) A közte levő úthoz a végére mindenféle szörnyűség tapad. Valamint „...egy kinnfeledt nyugágy...” („...ein vergessener Liegestuhl...”), igen ez a nyugágy magába foglalja a kezdetet és a véget, azt, hogy a kezdetnek nem kell felfalnia a véget, hogy bár nagy jelentőséggel bír, mégis szabaddá kell válnunk ettől a jelentőségtől, hogy valóban megérkezzünk. Így egyesíti ez a két sor „...Kimeredek a földből.” („...Ich starre aus der Erde hervor.”) és „...Látja Isten, hogy állok a napon.” („...Gott sieht mich in der Sonne stehen.”) a kezdetet, az utat és a véget, anélkül, hogy a napsütés „kivakítaná” a drámát.

Pilinszkyt keresztény, katolikus költőnek tekintjük, értékeljük. Nekem azonban fontos, hogy ezt szétválasszam. συμβάλλειν (symbolleinen) szétválasztani és összeolvasztani azért, hogy a lényegit lássuk. Ezt az ógörög nyelvből, tehát a régi görögöktől tudjuk, ismerjük. Ha Pilinszkyt ily módon – συμβάλλειν (symbolleinen) – szétválasztom és összeolvasztom, az író és a keresztényt, akkor az jön ki – még ha ezzel a vallás őrei nem is tudnak megbékélni -, hogy él a te drámád, a kezdetet, a véget, az alfát és az omegát.